

TÜRK DİLİ 2

DERS 9

TAHKİYE (HİKÂYE ETME) ESASINA DAYALI TÜRLERE GİRİŞ
MİT-EFSANE-DESTAN-HALK HİKÂYESİ

KURMACA

«Fiktif, itibarî.

Gerçek olmayan ancak gerçekmiş gibi, yaşanmış gibi varsayıp/ tasavvur edilip üretilerek okura sunulan olay ve olgular.

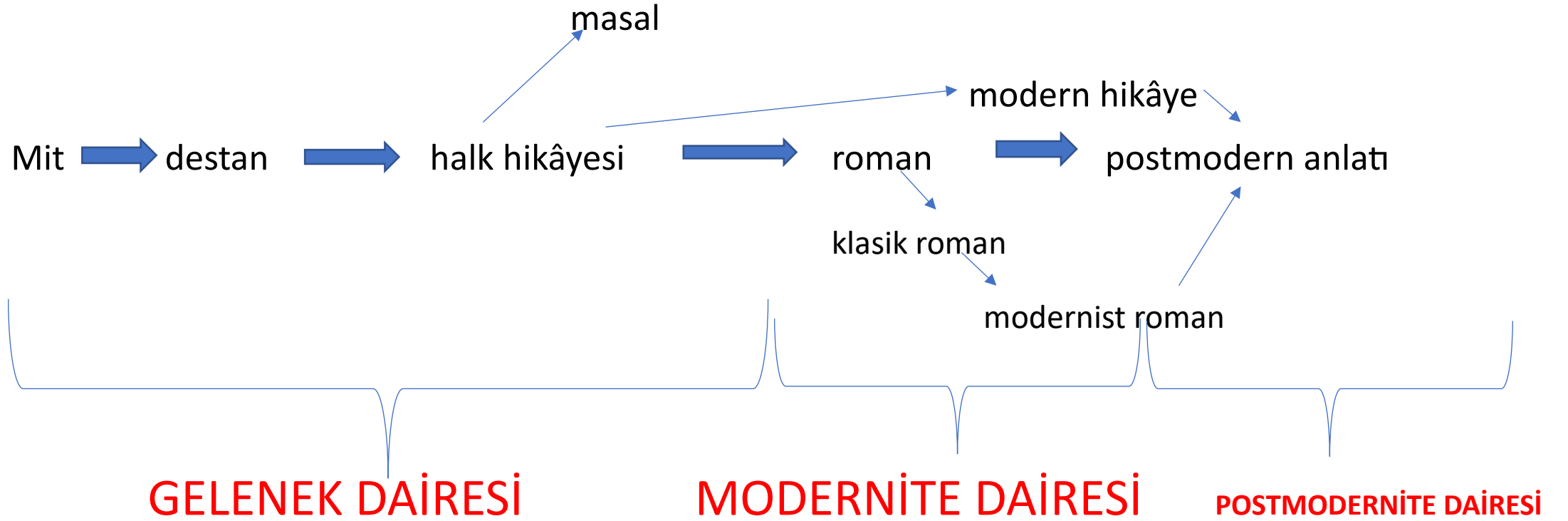
Genellikle hikâye, roman ve destanda karşımıza çıkan kurgulamada, yaşanan hayattan alınan malzemeler işlenerek, değiştirilip ayıklanarak bir bakıma 'düşsel bir gerçekliğe dönüştürülerek' ya da zihinde tasavvur edilen şekilleriyle kullanılırlar.

Edebiyat ve diğer alanlarda yazılan kitaplar, içerikleri bakımından sınıflandırılırken iki büyük kümeye ayrılırlar:

- 1-Kurmaca olanlar (fiktif): roman, hikâye, tiyatro, masal, halk hikâyesi, destan vb.
- 2-Kurmaca olmayanlar (non-fiktif): hatıra, tarih, biyografi, otobiyografi, deneme, gezi yazısı vb.

- Kurmaca, yaşanan dünyadan farklı ama kendi içinde tutarlı olarak düşünülebilecek bir iç dünya kurmaktır. Bu sanal dünya yazar ve okurun iç içe oldukları bir boyuttur. Kimse bu dünyanın yapaylığını ya da gerçekliğini sorgulamaz. Çünkü kurmacaya bu ön kabulle yaklaşılr. [...] Ama eleştirmen ya da okur kurmaca metnin iç tutarlılığını sorgulayabilir. Demek ki kurmaca metnin iç gerçekliği içinde bir tutarlılık bulunması zorunluluğu vardır. Hatta bu iç gerçeklik yani kurmaca dünyanın iç gerçekliği çoğu zaman nesnel dünyadan daha tutarlı/neden-sonuç ilişkilerine dayandırılmış olabilir.»

Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İst., Sütun Yay., 2011, ss. 354-355.

Mitoloji ve Edebiyat İlişkisi

Kurmaca edebiyatın ilk örneklerinin destan türündeki eserler olduğu görüşünü savunan bazı araştırmacılara mukabil mitlerin kurmaca edebiyatın başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır.

Fatma Erkman-Akerson:

«Edebiyatın kendisi kimine göre aslında mitoloji ile başlar. Belki de, dini törenlerde okunan nazım tazı metinlerle ve şarkılarla ya da büyü sözleriyle başladı. Tam olarak bilemiyoruz. Kimine göre ise, edebiyat ancak mitolojiden destana geçilmesiyle başlıyor. Kimi de mitolojiyi edebiyata katıyor. Mitolojiyi edebiyattan ayırmanın şöyle bir gerekçesi var: Mitoloji yalnızca tanrılardan söz ediyor, oysa destanlara geçişte işin içine insanlar katılıyor. Kanımca, mitoloji de pekala edebiyata dahil edilebilir, çünkü kahramanlar tanrılar da olsa, anlatılan bir öykü var.»

Fatma Erkman-Akerson, *Edebiyat ve Kuramlar*, İst., İthaki Yay., 2010, ss. 44-45.

MİTOLOJİ NEDİR? MİT NEDİR?

MİTOLOJİ: Mit bilimi.

MİT: Bazı araştırmacılar «mit» terimini ilkel toplumların olay «fable» ya da «fiction» karşılığı olarak kullandığını belirtse de mit'in asıl anlamı «Gerçek hikâye» ve «Sahip olunan çok değerli şeyler, kutsal, değerli ve manalı olandır.»

«Bugün bu kelime: fiction-hayal, tasavvur, illusion-gerçeğin bozulması anlamlarına gelmektedir. Etnologlar, sosyologlar, tarihçiler ve din adamlarına göre ise «Kutsal gelenekler, ilkel inanışlar, örnek modeller» anlamını taşımaktadır.»

«Bütün büyük Akdeniz ve Asya dinlerine mensup olan milletlerin mitolojileri vardır. Grek mitlerinin büyük bir kısmı Hesiod ve Homer tarafından toplanarak tasnif edilmiştir. Yakındoğu ve Hindistan'daki mitolojik gelenekler de din adamları tarafından tespit edilmiştir. Büyük mitolojiler zamanla edebî bir değer kazanmışlardır. İlkel toplumların mitolojik gelenekleri din adamları ve şairler tarafından yeniden ele alınıp canlandırılmış, büyük mitolojiler neticede yazılı metinler haline gelmişlerdir.

İlkel mitolojiler ilk seyyahlar, misyonerler ve etnograflar tarafından sözlü gelenekte yaşarken keşfedilmiş, bazen bir yaratıcı deha tarafından yüksek kültürün etkisi ile işlenerek yazıya geçirilmiştir.» Seyidoğlu, a.y.

Mit, «İlkel zamanlarda meydana gelmiş olduğuna inanılan bir olayı anlatır. Mitte her zaman bir yaratma söz konusudur. Bazı şeylerin nasıl meydana geldiğini ve oluştuğunu anlatır. Gerçekte olan şeyleri anlatır. Mitlerdeki karakterler olağanüstü varlıklardır. Onların ne yaptıkları çok eski zamanlarda ‘Başlangıç’ zamanında biliniyordu. Mitler bu kahramanların yaratıcılıklarını gösterir. Onların kutsal ve olağanüstü oluşlarını açıklar. Kısaca mitler, çeşitli kutsal, olağanüstü değerleri açıklar. Bütün bunlar dünyayı kuran ve bugüne kadar getiren gerçek değerlerdir.

Mitler kutsal ve gerçek hikâyeleri anlatırlar. Çünkü her zaman gerçek olanı ele alırlar. Kozmogonik mit gerçektir, dünyanın yaratılışını anlatır. Ölümün menşei ile ilgili olan mit de doğrudur. İnsanın ölümlü oluşu da bunu isbat etmektedir.

Mit olağanüstü varlıkların hikâyesini anlatır ve onların kutsal güçlerini açıklar. Böylece insanlara bir model sunmuş olur.

Mitlerin hâlâ yaşamakta olduğu toplumlarda onlara ‘Gerçek hikâyeler’ adı verilerek mitleri fabllerden, diğer hikâyelerden ve masallardan ayırırlar.[...] Gerçek hikâyeler mutlaka dünyanın başlangıcı ile ilgilidir. Kahramanlar ilahî varlıklardır. Olağanüstü özellikleri vardır. [...]

İkinci olarak bu hikâyelerde milli kahramanların harikulade maceraları anlatılır. Mütevazı bir ailenin çocuğu halkının kurtarıcısı olur, onları canavarlardan, kıtlıktan, açlıktan kurtarır. Halk için güzel şeyler yapar. Ayrıca bu hikâyelerde tıp bilimi ile uğraşan insanların olağanüstü güçlerinin kaynakları açıklanır. Seyidoğlu, a.g.e., ss. 16-17.

Mitlerin Sınıflandırılması (Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ank., Ötüken Yay., 2010, ss. 15-17.)

Mitolojik araştırmalar ilerledikçe mitlerin sınıflandırılması da gündeme geldi. Zira ilmin en önemli meselelerinden biri sistemli değerlendirmeyse, diğeri de tasniftir. Bu bağlamda mitleri genel olarak iki kategoride tasnif etmek ve incelemek mümkündür:

A. Genel kategoriler

B. Özel kategoriler

Genel kategoriler ,dünyanın hemen hemen bütün millet ve halklarında görülen mitlerdir. Tipolojik bağlamda bu silsileler birbirinin varyantı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu mitleri dört ana başlıkta incelemek mümkündür:

- *A. 1. Kozmogonik mitler:* Dünyanın yaratılması ve evrenin oluşumu hakkında olan mitler bu kategoriye girer. Evrenin oluşması çeşitli varyantlarda; kaostan, yumurtadan, sudan, Tanrı'nın vücudundan vs. anlatılsa da maksat bu oluşuma kaynaklık yapan mutlak gücün övgüsüdür. Kozmogonik mitler insanla, düzenin ve dengenin sebepleri hakkındaki düşüncelerinin mitlerde sembolleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.
- *A. 2. İlk insanın yaratılması mitleri:* İlk insanın yaratılması övgü almaktadır. Kozmosun yaratılmasından sonra silsile şeklinde gök, yer, dağlar, ormanlar, bitki, hayvan ve en sonunda da insan yaratılır. Mit, ilk insanın yaratılmasını Tanrı veya demiurg (tanrısal özelliğe sahip olup, kültürel nesne ve olguların ilk kurucuları) adına bağlar. İlk insanın yaratılması miti kozmogonik mitin tabiattan cemiyete geçişini simgeler ve kozmogonik dilin sosyal dile aktarılmasını sağlar.

- *A. 3. Türeyiş mitleri:* İlk insanın yaratılması insan toplumlarının, kabilelerin, soyların, boyların ortaya çıkışıyla genişler. Her kabilenin, boyun kendi kurucu atası vardır. Kabile veya boy, adını o atadan almıştır. Türeyiş mitleri, kozmik mitin boyların türemesi diline çevrilmesi şeklinde sosyal grupların farklılıklarını bir bakıma izah eder mahiyette olup kutsal ataların ve onların boylarının ortaya çıkmasını anlatır. Bazı halkların mitolojisinde çok zengin olmasına karşın bazı halklarda fazla gelişmemiştir.
- *A. 4. Takvim mitleri:* Belki de kozmik mitin ilk dönüşümü niteliğinde olan takvim mitleri, evrenin yaratılmasıyla zamanın oluşmasının kodlaşmış anlatımıdır. Mekân zamanın hareketi bağlamında mevcuttur. O halde kozmos, zaman dahilinde mevcuttur. Zamanın ölçülmesi, ilk zaman ve onların ortaya çıkmasını sembolik bir dille anlatan hikâyeler veya kaya üstü tasvirler, takvim mitlerini oluşturur.

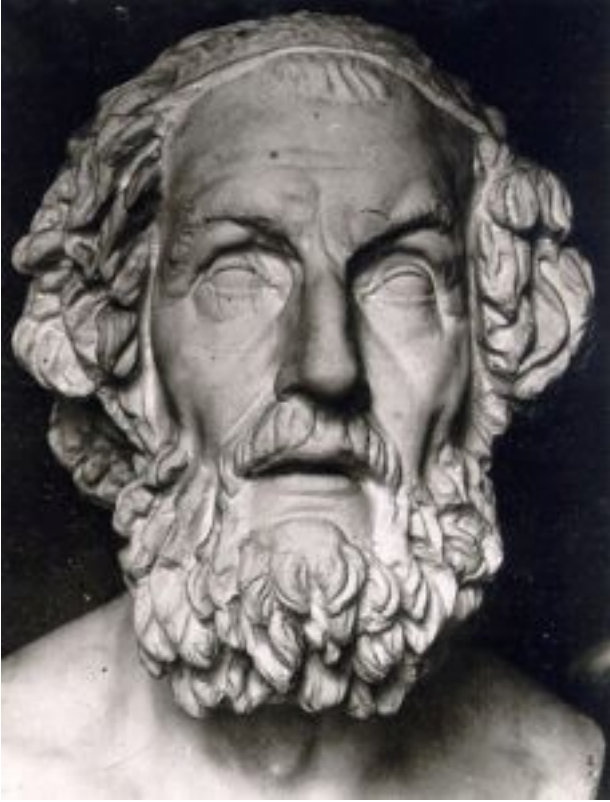
B. Özel kategoriler olarak adlandırdığımız mitler, dünyanın her halkında bulunmayan veya birinde mevcut olmasına rağmen bir başkasında görülme- yen mitolojik kategorilerdir. Nitekim coğrafi şartlar, gelişim süreci, tarihî-kül- türel özellikler özel mitolojik kategoriler oluşturmuştur. Bunların başlıcaları aşağıdakilerdir:

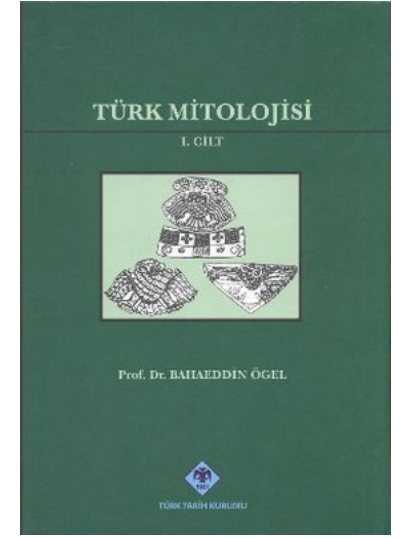
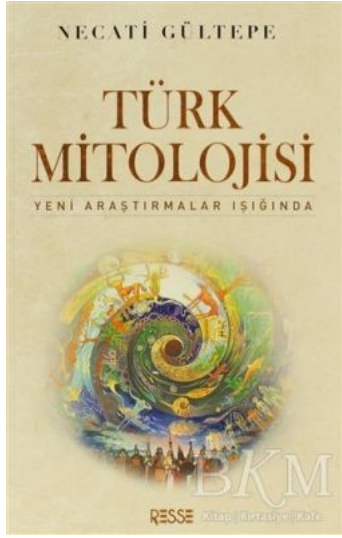
- *B. 1. Tanrılar hakkında (teogoni) mitler:* Mitolojik zamanı çabuk aşip tarihî zamana dahil olan halklarda görülen tanrılara ilişkin mitler, ilkel yaşam şartlarında bulunan kavimlerde görülmez. Aslında kozmogonik mitle bağlantılı olan tanrılar hakkındaki mitler, yaygın olarak evrenin yaratılmasında tanrıların rolünü öne çıkarmakla beraber şu veya bu işlevle sınırlı olan tanrılar veya Türk mitolojisinde olduğu gibi yüksek dereceli ruhların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, evrende görülen veya görülmeyen bütün nesnelerin bir sahibi olduğu inancına dayanır. Tanrılar hakkındaki mitlerin klasik şekli Yunan mitlerinde görülür. Nitekim M.Ö. 8. yy.da Hesiodos, *Theogoni* adlı eseriyle Yunan tanrılarının doğumu ve görevlerini bir bütün halinde işleyerek yazılı edebiyata dönüştürmüştür.
- *B. 2. Köken (etiolojik) mitleri:* Aslında mitoloji insanın kafasında oluşturduğu sorulara cevap verecek bir düzeyde oluşturulmuştur. Bu bağlamda mitolojinin bir görevi de soyut ve somut kavramların alegorik izahını vermektir. İşte bu tip mitlere köken veya izah edici mitler denmiştir. Mitolojik inançlarla yaşayan iptidai kavimlerde etiolojik mitler çok gelişmiştir. Ancak etiolojik mitlerin kalıntılarına hemen hemen dünyanın bütün halklarında rastlamak mümkündür. Aslında köken mitleri bu yönüyle genel kategoriye giren mitlere daha çok yakındır.
- *B. 3. Dünyanın sonu (eskatoloji) hakkında mitler:* Tarihî şuurun ortaya çıkması ve dinî inançların güçlenmesiyle dünyanın sonu, kıyamet anlayışı da ağırlık kazanmaya başlar. Özellikle monoteist dinlerin baskısıyla kıyamet, onu hazırlayan sebepler, ön belirtiler vs. hakkında bir dizi hikâye anlatılmaktadır ki bunlar da eskatolojik mitleri oluşturmaktadır. Bazı ilkel kavimlerde dünyanın sonu düşüncesine yer verilmediği halde tufanla veya dünyayı tahrip edecek kozmik kazayla ilgili mitler mevcuttur. Dünyanın sonu hakkındaki mitler geleceğe yönelmiş kehanetler niteliğinde olduğu için kozmik bilgilerin simgeselleştirilmiş şekliyle karakteristik özellik oluşturur.

B. 4. Totem mitleri: Kavimlerin, boyların bir hayvan, bitki, veya cansız bir nesneye bağlanması, ecdat-tanrı ilişkisinin bir olguda birleşmesi, yani ecdadın aynı zamanda kabilenin tanrısı olması telakkisinin öne çekildiği mitler, totem mitleri olarak bilinir. Totemle ilgili görüşler daha çok ilkel yaşam sürdüren ve geçimlerini derleme ve avcılıkla sürdüren toplumlarda ortaya çıkar. Başlıca özelliklerinden biri, kan veya kemik akrabalığı değil totem akrabalığına dayanmasıdır. Afrika ve Avustralya yerlilerinin anlatıları totem mitlere birer örnek oluşturur. Ancak hayvanlarla ilgili bütün anlatıları totem mit olarak kabul etmek de doğru değildir. Nitekim, totemizm ayrıca bir merhale gibi bir dünya görüşüne dayanır.

B. 5. Kahramanlık mitleri: Bu tür mitler, özel bir kategori olarak bazı halklar- da genişçe yayılmışlardır. Türk mitolojisindeki kurtarıcı kahramanlar zamanla destanlara mal olmuş ve arkaik destan kahramanları olarak şekillenmişlerdir. Büyük bir misyon ile kahramanlığa koyulan bu tipler toplumun beklentilerini gerçekleştirmekle ferdî karakterlerinden uzaklaşır. Ancak Yunan mitolojisi-nde bunun tersi görülür. Nitekim Yunan kahramanları tıpkı tanrılar gibi kendine has ferdî özelliklere de sahiptir. Onların da insanlar gibi olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Oysa Türk kahramanlar idealleştirilmiş tipler olarak karşımıza çıkar.

Azra Erhat, Batı şiir ve edebiyatını
Homeros'a borçludur der.

DESTAN

«Destan, sözlü gelenek ortamında halk diliyle yaratılan, kahramanların olağanüstü maceralarını anlatan ve ezgi eşliğinde söylenen tahkiyeye dayalı uzun şiirlerin genel adıdır. Dolayısıyla destan, en basit tanımıyla bir edebiyat eseridir. Bu nedenle, edebiyat eserinin olmadığı yerde destandan da söz edilemez. Türk destan araştırmalarında “arkaik destan” olarak kaydedile gelen bir takım olay özetleri, unutulmuş destanların kalıntıları olabileceği gibi, mit veya efsane gibi halk anlatılarının diğer türlerinden biri veya sözlü tarih de olabilir. Bu tür olay özetlerini, destan olarak yorumlamak, “metinsel” değil, “varsayımsal” bir yaklaşımdır. Yazıda, kimi araştırmacılarca “destan” olarak tanımlana gelen kimi “Türk Destanları”nın gerçekte destan olup olmadığı sorulmaktadır.»

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/m_ocal_oguz_destan_tanimi_eski_turk_destanlari.pdf

Destan, «Önceleri halk arasında tam estetik hüviyetine kavuşmamış olarak ortaya çıkan ve yaygınlık kazandıktan sonra daha çok manzum bazen de mensur olarak yazıya geçirilen, bir milletin veya kavmin görkemli dönemlerini anlatan kahramanlık hikâyelerine verilen isimdir.

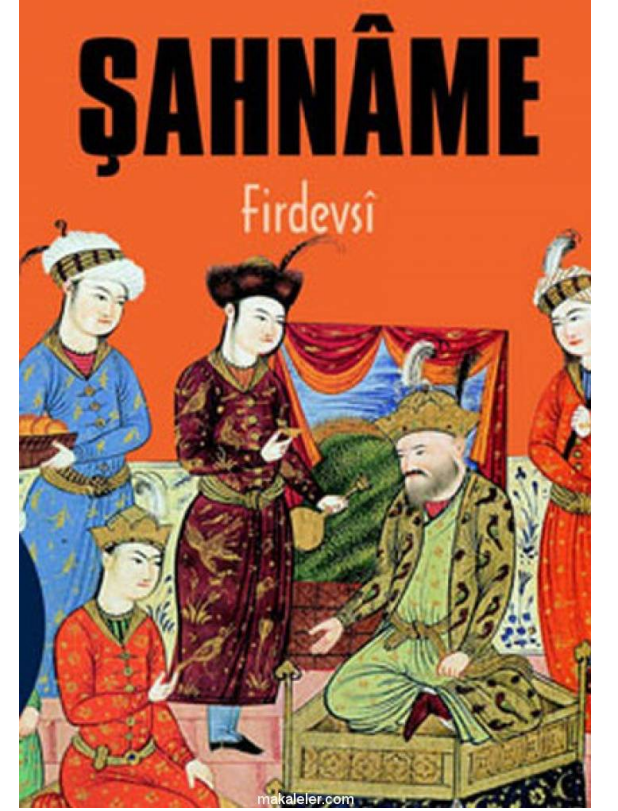
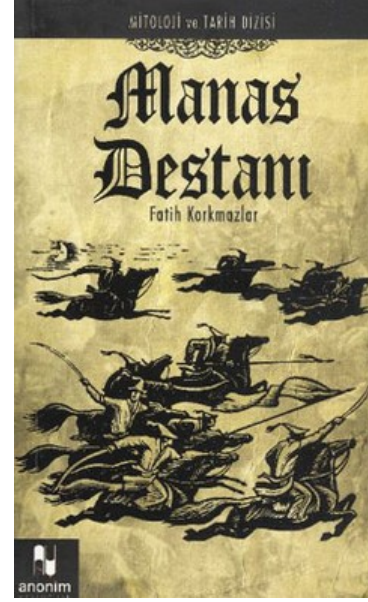
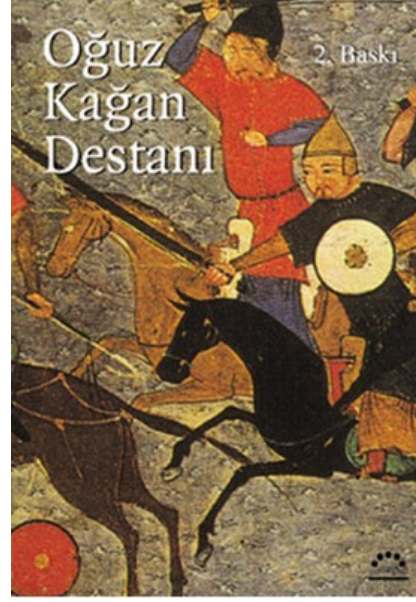
Ergenekon Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tonga Destanı, Şu Destanı, Manas Destanı, Köroğlu Destanı vb.

Bu türün Batı'daki karşılığı epope'dir.

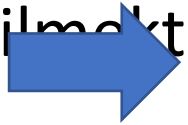
Toplumsal ve millî bir karaktere sahip olan destanlar, çok eski dönemlere aittir. Bu yüzden tarihi çok eskilere uzanan milletlerin destanları vardır ancak. Hititlere ait olduğu söylenen Gılgameş, Hınlere ait Ramayana, İranlıların meşhur destanı Şehnâme, Yunanlılara ait İlyada ve Odisse, Latinlerin Virjil'i, Fin millî destanı Kalevala dünyaca ünlü destanlardır.

Türk destanlarının en özgün şekilleri İslamiyet'ten önceki dönemde teşekkül etmiştir. O zamanlar, destan büyük bir kalabalık karşısında saz eşliğinde söylenirdi.»

Karataş, a.g.e., ss. 131-132.

Edebiyat nazariyecileri ve araştırmacılarına göre destanda bulunması zorunlu başlıca unsurlar tek, toplu, kahramanca ve gerçeğe benzemekle birlikte hârikalarla dolu bir olay ile toplumun ilgisini çeken bir şahıstır. Ayrıca ikinci derecedeki şahısların da belirgin olması, mutlaka metnin şiirsel bir anlatım karakteri taşıması ve esas konunun anlatıldığı bölümlerin yanında çeşitli epizotlarla bir bitiş kısmı ihtiva etmesi gerekmektedir. Bunlardan başka dil, muhayyile ve nazım güçlü, hayaller canlı, duygular yüksek olmalı, bir bütünlük içinde ve samimi bir şekilde döneminin sosyal ruhunu aksettirmelidir. Destanlar yapılarına göre tabii ve sunî olmak üzere başlıca iki grupta incelenmektedir. Ayrıca halk hâfızasında canlı tutulan olayların bir şair tarafından derlenerek nazma çekilmesi sonucu ortaya çıkmış, konularını belirli bir milletin hayatından alan destanlar vardır ki bunlara da muhtevaları bakımından millî destan denilmektedir.

İnsanoğlu ilk çağlardaki birçok tabii ve toplumsal olayın gerçek sebeplerini, kaynaklarını ve etkilerini tam anlamıyla bilemediği için belli bir inanca yönelmiş ve bunun sonucunda **mitos** (mythos) adı verilen ilk efsaneleri meydana getirmiştir. İlk mitoslara sürekli biçimde eklenen yeni olay ve kahramanlar zamanla belirli motif ve kişilere dönüştürülmüş, ayrıca ilâhî vasıflarla donatılmıştır. Destan kahramanlarının bazı özellikleriyle ilâhî bir güce sahip oldukları kabul edilir; buna rağmen hareketleri, duyguları, düşünceleriyle insan hüviyetinde kalmaları ve insan kaderini yaşamaları destana beşerî bir öz kazandırmış, bu da onun her dönemde önemini koruyarak ilgiyle karşılanmasını ve uzun bir süreçte tamamlanmasını sağlamıştır.

Bunun sonucunda destanların genellikle üç dönemde oluştuğu görölmektedir.

1. Doğuş. Milletin ortak şuurunda ve hayal gücünde iz bırakan birtakım tarihî ve sosyal olaylar meydana gelir, bunlarda rol alan bazı kahramanlar yüceltilerek ön plana çıkarılır.

2. Yayılış. Olay ve kahramanlarına yenileri eklenerek destan bölgeden bölgeye ve kuşaktan kuşağı geçer.

3. Yazıya geçiriliş. Bu dönemde sözlü geleneğı bilen güçlü bir şair ortaya çıkar ve destanı bir şiirler bütünü halinde nazma çeker. Eski Yunan'da Homeros'un *İliada* ve *Odyseia* destanları bu süreçten kalan en eski örneklerdir. Bazan da halkın muhayyile ve hâfızasındaki dağınık destan malzemesi ilmî usullerle toplanır; Finliler'in *Kalevala'sı* Elias Lönnrot tarafından bu şekilde ortaya çıkarılmıştır. Ancak dünya edebiyatındaki destanların büyük bir çoğunluğunun şairi, nazma çekeni veya düzenleyicisi belli değildir.

İşledikleri konulara göre Türk kültür ve edebiyatındaki destanları şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

- **Millî Destanlar.** Türk milletinin tarih öncesi denilebilecek çok eski çağlarda yaşadığı din, fazilet ve kahramanlık olayları etrafında teşekkül eden destanlardır. Genellikle bu tür destanlarda halk muhayyilesi kahramanlık, sadakat, merhamet, aşk, hainlik gibi beşerî hasletlerin her birini destandaki bir kişiye temsil ettirir. Bir gün büyük bir şair çıkararak halkın meydana getirdiği bütün efsaneleri toplayıp birleştirir ve kendi üslûbu ile edebî bir form içinde millî destanı oluşturur. Kırgızlar'ın nazma çekeni bilinmeyen Manas destanı bu türdendir.
- **Dinî Destanlar.** Türk kültür ve edebiyatında daha ziyade Türkler'in müslüman olmasından sonra ortaya çıkan destanlardır. İslâmiyet'in kabulünü takip eden yıllarda eski Türk destanlarında yüceltilen alp tipinin yerini gazi tipi alır ve özellikle Anadolu'da doğan yeni destanlarda bu tipin önemli bir yer tuttuğu görülür. Dârülcihad denilen sınır boylarında yaşayan sınır muhafızları bu dönemde müslüman Türkler'in âdeta prototipleridir. "İ'lâ-yi kelimetullah" ideali için cihad eden bu kahramanların asırlarca süren mücadeleleri sonucu onların şahsında ve çevresinde yeni yeni destanlar teşekkül etmiştir. Bunların en tanınmışları Battal Gazi, Satuk Buğra Han ve Dânişmend Gazi destanlarıdır.

- **Kahramanlık Destanları.** Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden önce ve sonra örnekleri bulunan bu türdeki destanlar halka sahip çıkan, onlara liderlik eden, haklarını koruyan, gerektiğinde tek başına mücadele veren kahramanlar etrafında oluşur. Destanlarda yer alan kahramanları halk muhayyilesi zamanla idealleştirir. Aynı zamanda milleti temsil eden bu kahramanların yanı sıra çeşitli özellikleriyle destanlarda yer alan diğer kişiler de şöhret kazanırlar. İslâmiyet'ten önce Alp Er Tonga destanı ve Oğuz Kağan destanı, İslâmiyet'ten sonraki dönemde ise Köroğlu destanı bu türdendir.
- **Halk Destanları.** Bir toplumu derinden etkileyen çeşitli olaylarla hayat sahnelerini, halkın duygu ve düşünceleri çerçevesinde ve halk diliyle anlatan manzumelerdir. Genellikle bir ezgi eşliğinde söylenen bu destanlar konuları yönünden şu gruplarda toplanabilir: Savaş destanları; deprem, yangın, salgın hastalık gibi olaylarla ilgili âfet destanları; eşkıyaların ve ünlü kişilerin hayat maceralarını anlatan destanlar; mizahî destanlar; toplumsal taşlama ya da yergi mahiyetindeki destanlar; öğüt (atasözü) destanları; hayvan destanları; yaş (ömür) destanları (geniş bilgi için bk. Dilçin, s. 315-333). Bu genel konular dışında özel ve şahsî durumlarla ilgili olayları anlatan destanlar da vardır.

HALK HİKÂYESİ

Fikret Türkmen, «halk hikâyesi», TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hikaye#1>

Dünya edebiyatında ilk edebî örneklerin mitolojik eserler olduğu kabul edilmekle beraber pek çok millette edebiyatın destanlarla başladığı bilinmektedir. Destanlardan sonra ortaya çıkan halk hikâyeleri mutlaka tarihî bir olaya dayanmamaları, nazım-nesir karışık olmakla beraber zamanla nesir kısmının ağırlık kazanması, kişilerin ve olayların gerçeğe daha uygun olması, kahramanlıktan çok aşk maceralarına yer verilmesi gibi özellikleriyle destandan ayrılmaktadır. Böylece destanlarla modern roman arasındaki geçiş döneminde ortaya çıktıklarından “épico-roma-nèsque” diye de adlandırılan halk hikâyeleri, gerek konu gerekse şekil olarak hem epik eserlerin özelliklerini taşır, hem de modern romandaki tipleri ve olayları ihtiva eder.

Türk halk hikâyelerine devirlere ve yörelere göre değişik adlar verilmiştir; Dede Korkut’ta “boy”, XVI-XVIII. yüzyıllarda “hikâye”, Âzerî sahasında “hekât”, günümüzde Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da “nağıl” gibi. Ayrıca kısa hikâyelere “kıssa”, “serküşte” (sergüzeşt), türküsüz hikâyelere de “kara hikâye” denilmektedir.

Destandan halk hikâyeciliğine geçiş dönemi eseri sayılan Dede Korkut hikâyeleri Türk edebiyatında bu türün en eski örneği kabul edilmektedir. Eski ozanların XV. yüzyıldan itibaren yerlerini “âşık” denen sanatçılara bırakmaları ile kahramanlık konularının yanı sıra aşk konuları da anlatılmaya başlanmıştır. Destanlardaki dışa dönük mücadele halk hikâyelerinde topluma yönelmiş, zenginlik-fakirlik, padişahlık-kulluk gibi sosyal farklılaşma ve problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamış, “alp tipi” de yerini “âşık tipi”ne bırakmıştır. Ayrıca destandaki manzum yapı giderek mensur hale gelmiş, bunun sonucu olarak destan ve masal unsurlarının yerini yavaş yavaş gerçeğe daha yakın yeni konular almıştır. Böylece halk hikâyeleri destanla roman arasında geçişi sağlayan bir tür olmuştur. Halk hikâyelerinde muhteva olarak önceleri sadece kahramanlık konuları işlenirken giderek kahramanlık ve aşk, daha sonra sadece aşk konuları işlenmiş, son dönemde ise realist halk hikâyelerine doğru bir gelişme görülmüştür.

Halk hikâyelerini gerçek olaylardan ayıran kendine has bir mantık örgüsü vardır. Bu mantık ideal ölçülere göre şekillenmiş bir hayat anlayışını savunur. Bundan dolayı hikâye kahramanı idealist bir kişiliğe sahiptir. Bu durum, halk hikâyelerinin konularını kusursuz güzellik duygusundan ve yüceltilmiş fikirlerden almasını sağlar. Olay ve kahramanlarıyla gerçeğe çok yaklaşan halk hikâyelerinde zaman ve mekân kavramlarının sınırları genellikle kesin bir şekilde belli değildir. Hikâyeci, olaylara akıl ve mantığıyla bir çözüm bulamadığı durumlarda hayal ve sembollerden de faydalanır. Bundan dolayı hikâye kahramanları normal bir insanın yapabilecekleri yanında arzu ettiklerini de gerçekleştirecek kadar olağan üstü güçlere sahip olur. Kendi içinde tutarlı olmak şartıyla halk hikâyelerinde olmayacak şey yoktur. Ancak XIX. yüzyıldan itibaren hikâye geleneğinde realist olaylara doğru bir değişme görülür. Bunda toplumun hızla değişimi ve yeni değerlerin kabulünün de önemli rolü vardır.

Halk hikâyelerinde destan motiflerinden masal ve efsaneye, bilmece ve atasözlerinden halk şiirinin bütün şekillerine kadar pek çok şeyi bulmak mümkündür. Yer yer masalları hatırlatmakla beraber bunlar birçok özellikleriyle onlardan ayrılmaktadır. Masalların mensur, kısa ve yoğun anlatımına karşılık halk hikâyelerinin nazım-nesir karışık uzun bir yapısı vardır. Masallar, daha çok kadınların (masal anaları) anlattığı bir tür olduğu halde halk hikâyeleri profesyonel sanatçı kabul edilen âşıkların düzenleyip anlattıkları bir türdür. Masal dinleyicileri çok defa çocuklar olurken halk hikâyeleri her yaştan insana hitap eder. Ayrıca âşıkların usta-çırak geleneği içinde yetiştiği göz önünde bulundurulursa hikâye anlatıcılarının da belli bir eğitimden geçtiği kabul edilebilir.

Halk hikâyelerinin teşekkülü hakkında çalışma yapanlar, hikâyeyi genellikle söyleyeni bilinmeyen (anonim) halk edebiyatı ürünlerinden saymışlardır. Buradan hareketle bunların halk içinde doğup geliştiğini söylemek mümkündür. Otto Spies halk hikâyelerini halk edebiyatının gerçek eserleri kabul etmiş, müellifleri belli olmayan bu hikâyeleri saz şairlerinin naklettiğini belirtmiştir (Zwei Volkstümliche Liebesgeschichten Aus Dem Orient, s. 61). Kendilerini, maceralarını naklettikleri âşıkların halefi sayan saz şairleri halk hikâyelerinin yaşayıp yayılmasında büyük bir rol üstlenmişlerdir. Âşık-hikâyecilerin halk hikâyelerini yalnız nakletmekle kalmayıp birçok yeni motifi de bu maceralara eklemeleri halk hikâyelerinin değişmesine, varyantlarının oluşmasına, bunun sonucu olarak da otantik özelliklerinin kaybolmasına yol açmış, bu da halk hikâyelerinin menşe ve teşekkülünün tesbitini oldukça karmaşık hale getirmiştir.

Halk hikâyelerinin anlatılıp yayılmasında meddahların da önemli bir fonksiyonu vardır. XV. yüzyıldan itibaren başta büyük şehirler ve kasabalar olmak üzere pek çok yörede rastlanan kıssahan-meddahlar, klasik tahsil görmemekle beraber az çok edebî terbiye almış kimselerdi.

- Türk halk hikâyelerinin dört önemli kaynaktan teşekkül ettiği söylenebilir. 1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçek olaylardan doğmuş kısa hikâyeler (Salman Bey hikâyesi, İlbeyoğlu hikâyesi vb.). 2. Yaşayan veya yaşadığı rivayet edilen âşıkların hal tercümelerinden doğan hikâyeler (Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Emrah ile Selvihan vb.). 3. Dinî-millî hadiselerle bunlara dayalı kahramanlık olaylarını konu edinen halk hikâyeleri (Battal Gazi, Köroğlu, Ebû Müslim cenkleri, Kesik Baş hikâyesi, Güvercin hikâyesi vb.). 4. Klasik hikâyeler (Tûtînâme, binbir gece masalları, Ferhad ile Şîrin, Leylâ ve Mecnun gibi mensur veya manzum hikâyeler).

Romans

Karataş, a.g.e., ss. 488-489.

«Neredeyse olağanüstü bir aşk macerasını konu edinen, efsaneyle karışık bir aşk destanından bahseden, ortaçağ şövalyelerinin maceralarını anlatan; üslûbunda coşkunluk, çekicilik ve cazibenin öne çıktığı anlatıların vasfı. Romanslar daha çok, aşk bağlamında ideal bir dünyanın özlemini dile getirirler.